

CITEVA REPERE PRIVIND PROCESUL DE MARCARE SOCIALĂ A SPAȚIULUI LOCUINȚEI ȚĂRĂNEȘTI TRADIȚIONALE

Lucrarea prezentă, fără a-și propune investigarea în profunzime a fenomenului, abordează — dintr-un unghi aparte — procesul de locuire efectivă a spațiului adăpostit, urmărind raportul: adăpost — locuință stabilă, graficul utilizării efective a locuinței într-un an, rolul sezonului rece în structurarea interiorului locuinței, în marcarea socială a acestuia și în perpetuarea planului de casă cu o singură încăpere de locuit. Simplă jalonare a unei viitoare cercetări de anvergură, lucrarea are la bază investigațiile de teren efectuate de autor în zonele etnografice Meseș și Sălaj, zone în care planul de casă cu o singură încăpere de locuit și tindă rece, reprezintă prima verigă evolutivă a casei monocelulare.

În mentalitatea populațiilor sedentare, termenul „locuință“ („casă“ la români) presupune câteva coordonate care îi diferențiază conținutul de cel al termenului: „adăpost“ („colibă“ la români) reliefându-i caracterul evoluat, complex, în raport cu acesta din urmă.

Pornind de la nivelul funcției primare, de adăpostire, comună celor două construcții, se impun în cazul locuinței, următoarele coordonate definitorii:

1. fixare de durată în spațiul geografic
2. structură materială durabilă
3. locuire îndelungată și continuă
4. spațiu interior relativ mare
5. caracter familial
6. spațiu interior cu semnificații sociale, decurgând din relațiile interpersonale și intercomunitare
7. cadru de desfășurare a unor activități de producție familiale cu caracter sistematic.

În raport cu aceeași problematică, altele sunt coordonatele definitorii în cazul adăpostului:

1. mobilitate (adăposturile mobile), fixare provizorie în spațiu (adăposturile improvizate), fixare de mică durată (adăposturile stabile, locuite temporar);
2. structură materială perisabilă (adăposturile improvizate) sau structură materială vizând o oarecare durată (adăposturile stabile);

3. utilizare de foarte scurtă durată (adăposturile improvizate) sau sezonieră (adăposturile stabile);
4. spațiu interior limitat;
5. utilizare individuală (adăposturile mobile și improvizate), colectiv-
nefamilială sau parțial familială (adăposturile stabile).
6. spațiu interior fără semnificație socială, neierarhizat;
7. nu constituie decît întimplător cadru de desfășurare a unor activități productive de interior.

În mod evident, dintre toate aceste construcții doar adăpostul stabil are câteva puncte comune cu locuința propriu-zisă, adăpostul stabil locuit și iarna de unii membri ai familiei devenind, uneori, o replică rudimentară a acesteia. Deosebirea esențială rămîne însă, adăpostului lipsindu-i caracterul familial și dimensiunea socială a spațiului. Aceste două coordonate rămîn specifice locuințelor, fapt ce pune în evidență, indirect, caracterul sedentar al tuturor adăposturilor menționate, construcții reprezentînd anexe economice ale locuinței stabile. Ele au devenit necesare pe măsură ce au fost introduse în exploatare și cultură terenuri tot mai depărtate de locuința propriu-zisă, și nu constituie vestigii ale unui mod de viață nesedentar, care presupune, obligatoriu, caracterul familial al adăpostului mobil.

Deși adăposturile stabile aveau, uneori, un spațiu interior comparabil ca dimensiuni cu cel al locuinței, aceasta din urmă era concepută — spre deosebire de primele — sub semnul duratei și continuității, reprezentînd materializarea opțiunii sedentare a constructorului. De remarcat faptul că, în zonele Meseș și Sălaș, practicile magice legate de construcția adăposturilor stabile, inclusiv cele legate de alegerea locului acestora, lipsesc. Ele se întilneau însă în mod curent în cazul construirii locuinței, însoțind toate momentele construcției, începînd cu alegerea locului de plasare și sfîrșind cu prima noapte petrecută înăuntru de proprietari. În funcție de scopul urmărit, aceste practici pot fi împărțite în practici vizînd rezistența în timp a construcției (cele legate de alegerea materialului, a locului) și practici vizînd supraviețuirea și bunăstarea proprietarilor (jertfirea de animale, ofrande de apă și bani). În totalitatea lor, practicile magice trebuiau să asigure — în concepția beneficiarilor lor — conservarea casei ca spațiu fizic locuit, perpetuarea ei și a familiei care o locuia, mentalitate oglindită de expresia țărănească „casa noastră“, cu sens de „familia noastră“ sau chiar „neamul nostru“. În acest sens, dintre practicile magice vizînd durata și continuitatea, practici generate de o mentalitate sedentară, ne apare deosebit de grăitoare cea constînd în menținerea în uz a unei case vechi în care generațiile anterioare au trăit „cu noroc“ („casă cu noroc“) sau în construirea noii case pe locul vechii case „cu noroc“, în cazul în care demolarea acesteia devenea inevitabilă.

Paralelismul locuință — adăpost stabil pune în evidență în mod pregnant funcțiile sociale ale casei. Fiind locuit doar în anumite perioade ale anului și doar de o parte a membrilor familiei, adăpostul („coliba“)

— chiar temeinic durat — nu a constituit niciodată un spațiu de reunire a întregii familii. Funcția colibei rămânea, din acest motiv, doar economică. Casa, în schimb, constituia pentru familie spațiul de desfășurare a vieții familiale cotidiene iar în sezonul de vîrf al muncilor agricole — spațiu de contact în care se luau eventualele decizii de dispersare și reunire a membrilor. În acest spațiu se stabileau relații specifice între capul familiei și membrii ei, între diferiții membri ai familiei, între familie și reprezentanții restului comunității. Asemenea relații presupuneau o ierarhizare a spațiului, proces declanșat, probabil, de credințele în protectorii supranaturali ai casei (ai vetrei, ai hranei) și accentuat de ierarhizarea familială. Este evidentă importanța deosebită acordată colțului cu masa și celui cu vatra în interiorul țărănesc, în comparație cu alte puncte ale acestuia. Dar dacă în legătură cu vatra ni s-au păstrat pînă astăzi numeroase credințe și practici magice — dovadă a importanței sale deosebite în interiorul de altădată — prestigiul ei social era socotit — în perioada interbelică, cel puțin — inferior celui atribuit colțului cu masa. În timp ce vatra rămânea colțul femeilor și al copiilor — socotiți în familia patriarhală membri de rang inferior — colțul cu masa constituia locul de onoare rezervat bărbaților casei ((sau bătrînilor în cazul familiei mari) ori oaspeților. Dacă, la naștere, copilul era așezat pe vatră, pentru a fi sănătos, el era așezat apoi pe masă, pentru a fi „de rînd“, adică de frunte, de vază. Deci, odată ierarhizate, spațiile respective își păstrează funcțiile și în cursul ceremoniilor familiale (naștere, nuntă, înmormîntare) desfășurate în casă.

În ciuda utilizării sale ca spațiu de reprezentare, colțul cu masa nu egala însă în importanță colțul cu vatra, care — grație funcțiilor sale specifice — era identificat cu însăși noțiunea de casă, de cămin. Constituind sursă de lumină și căldură, precum și loc de preparare a hranei, vatra din casă cîștiga cu atît mai mult în importanță cu cît intra în uz iarna, singurul anotimp în care întreaga familie locuia casa. Din acest motiv, vatra se constituia într-un factor esențial de coeziune familială. Este interesant de observat că în locuința țărănească din zonele Meseș și Sălaș, ca în alte zone de altfel, era în uz, în întreg cursul sezonului rece, o singură vatră, chiar dacă respectiva casă posedă încă o încăpere de locuit. Locuirea unei case de către o familie mare (compusă din 2—3 familii mici) nu schimba datele problemei. Dimpotrivă, simbolul familiei mari era tocmai vatra comună iar apariția în casă a două focuri, deci utilizarea a două vetre era semnul separării familiilor, utilizarea altei vetre însemnînd automat și separarea bunurilor.

Examinînd un grafic al locuirii efective a spațiului casei — de către întreaga familie — în cursul unui an, constatăm că sezonul rece (octombrie—martie) constituie perioada de maximă utilizare a acestuia. Această perioadă se caracterizează prin:

1. reunirea de durată a întregii familii într-un spațiu închis, restrîns (în sezonul agricol prevalează dispersarea sau reunirea în spațiu deschis);

2. creșterea bugetului de timp liber familial prin absența muncilor istovitoare din sezonul agricol;

3. activitate spirituală intensă — stimulată de condițiile amintite — desfășurată într-un spațiu restrâns și concretizată în schimbul și transferul spontan — pe cale orală — de valori spirituale (iarna — perioada povestitului);

4. activitate socială susținută, materializată în: a) traversarea ciclului sărbătorilor de iarnă, încercare de reglementare pe cale magică a raporturilor om-natură; b) frecvența mare a relațiilor intracomunitare (ridicarea postului, sărbători, timp liber, belșug de produse alimentare); c) intensificarea activităților cu semnificație matrimonială și materializarea lor prin căsătorie (cișlegile);

5. desfășurarea unor activități productive de interior.

Sezonul rece genera, deci, timp liber, determina consumarea lui într-un spațiu adăpostit închis, stimula — urmare a conjuncturii astfel create — activitatea spirituală, socială și productivă. În consecință, acest sezon a avut un rol covârșitor în structurarea spațiului adăpostit din perspectiva socialului. Tocmai neutilizarea adăposturilor permanente de către întreaga familie pe timpul iernii și ieșirea lor — pentru această perioadă — din circuitul comunitar, au făcut din ele simple spații adăpostite, cu funcții economice, dar lipsite de încărcătură socială.

Determinând locuirea familială de durată a unui spațiu închis și limitat, sezonul rece a modelat însăși *structura tipică* a interiorului țărănesc, structură generată de necesități practice caracteristice (rigorile iernii și spațiul restrâns).

Astfel, pentru a se crea, central, spațiul liber destinat activităților productive de interior, vatra a fost plasată într-un colț al locuinței (colțul mai spațios de lângă ușa care împarte peretele în părți inegale). În mod necesar, în colțul opus, pe aceeași latură a încăperii, a fost plasat patul, în poziția cea mai apropiată de vatră, sursa de căldură. Un colț este, deci, destinat sursei de căldură iar celălalt — în obligatorie relație cu primul — spațiului de odihnă, poziția ambelor, în planul încăperii, fiind întotdeauna aceeași, dictată tocmai de funcțiile lor. Utilizat de membrii familiei în mod curent peste zi — pentru servitul mesei, muncă și odihnă — al treilea colț al încăperii devine, ocazional, prin forța împrejurărilor, spațiu de contact între membrii familiei și cei ai comunității, colțul de după ușă fiind strîmt și inadecvat — prin poziția sa — acestei funcții. Devenită fixă — prin persistența nevoilor obiective care au generat-o — structura descrisă a primit sensuri sociale treptat, multe impuse de conjunctura creată de sezonul rece.

Poziția ferestrelor în pereții încăperii de locuit era dictată atât de necesitatea protejării de frig a colțului cu patul cît și de cea a iluminării spațiului în care se desfășurau muncile productive de interior în zilele scurte de iarnă sau în intervalele ploioase din sezonul cald. Este semnificativ faptul că adăposturile stabile, cu pereți de birne, acoperiș din paie și spațiu interior mare, nu posedau amenajări speciale pentru capta-

rea luminii naturale. Fiind gândite ca adăposturi de vară, ele primeau lumină — în scurtele intervale din zi în care erau folosite — prin ușa lăsată deschisă. Abia utilizarea lor și în timpul iernii avea ca efect apariția ferestrelor. În cazul locuinței permanente, peretele central al încăperii de locuit (cel opus intrării din tindă) poseda una sau două ferestre, la fel și peretele dinspre prispă. Ele luminau colțul cu masa, făcând posibile activitățile desfășurate aici, unde lumina artificială, furnizată de focul vetrei libere, devenea insuficientă. Aceste ferestre erau indispensabile, de exemplu, țesutului în casă, războiul fiind plasat cu sulul spre peretele frontal, lumina venindu-i țesătoarei din stînga, de la ferestrele dinspre prispă, îndreptate, în mod obișnuit, spre S. Peretele din spate al încăperii avea și el, uneori, o fereastră (minusculă, la casele vechi), plasată între vatră și pat, deasupra laiței de vatră. În zilele geroase, ea făcea posibilă efectuarea unor munci care pretindeau multă lumină (brodatul, de exemplu) în imediata apropiere a focului.

Lumina naturală de mică intensitate (ochiurile de fereastră erau confecționate din materiale semitransparente — burduf de oaie, bășică de porc — sau din sticlă, dar de mici dimensiuni) era suplimentată de lumina artificială furnizată de vatra liberă. Ziua de iarnă fiind scurtă, sursele de lumină artificială (focul din vatră, opaițele, făcliile, lumînările) asigurau prelungirea perioadei active pînă noaptea tîrziu. Muncile de interior care necesitau mai multă lumină (alesul, brodatul, crestatul lemnului) se executau în timpul zilei, iar cele care solicitau în mai mare măsură simțul tactil (torsul, impletitul) — seara, la lumina artificială de mică intensitate.

Deoarece gradul de intensitate a luminii naturale și artificiale influențează calitatea producției, organizarea muncii la nivel de zi, anotimp și an, chiar profilarea pe anumite munci, se impune cercetarea în viitor a următoarelor aspecte privind muncile productive de interior:

1. Evoluția sistemelor și tehnicilor de obținere a unui spor de intensitate luminoasă (lumină naturală și artificială), raportul lor cu profilul ocupațiilor.

2. Structurarea muncilor de interior în funcție de natura și intensitatea luminii, modificările produse în acest domeniu în ultimii ani.

3. Relația grad de iluminare a interiorului (vizibilitate) — cromatică, stil decorativ al acestuia.

Din cele expuse reiese că sezonul rece a transformat vatra — venerată, diptotdeauna, ca loc de preparare a hranei — în elementul cheie al procesului de structurare funcțională și socială a spațiului locuit. Tocmai importanța sa covârșitoare în interior în această parte a anului a generat structura monocelulară a arhetipului casei țărănești. Deși cele mai vechi case păstrate (sec. al XVIII-lea) au o încăpere de locuit și tindă, pre existența casei monocelulare este atestată arheologic pentru perioada prefeudală, este sugerată de terminologie, de nelocuirea tindei și de supraviețuirea sporadică a unor astfel de exemplare. În condițiile în care familia — fie ea mică sau mare — avea la dispoziție, indiferent

de numărul membrilor, doar o încăpere de locuit, se pune problema motivației conservării, secole în șir, a acestei soluții, lipsite, — în viziune contemporană — de confort, soluție perpetuată, în unele sate, până în deceniul cinci al secolului nostru.

Cheia problemei o constituie, credem, raportul stabilit într-o perioadă istorică anume între mediul ambiant, om și spațiul locuit. Utilizată sporadic în sezonul cald — se muncea în aer liber și se dormea în anexe gospodărești sau pe prispă — locuința adăpostea întreaga familie doar în sezonul rece, care crea, în mod legic, o conjunctură favorabilă socializării indivizilor. Această conjunctură stimula acțiunea factorilor de coeziune, realizând un climat spiritual ce anula dezavantajele lipsei de confort individual. Vizînd, în principal, perioada de odihnă, lipsa de confort era — dealtfel — diminuată prin desprinderea imediată de familia — nucleu a tinerilor căsătoriți — practică generală la români — și prin utilizarea anexelor gospodărești pentru dormit chiar și în timpul iernii. Acțiunea unificatoare exercitată asupra membrilor familiei de spațiul unic, restrîns, organizat conform unei ierarhii general acceptate a contribuit — alături de persistența unui raport om-mediul dominat încă de deprinderea vieții în aer liber — la perpetuarea planului de casă avînd o singură încăpere de locuit. Resturi ale acestei mentalități se conservă și astăzi în mediul rural, în ciuda faptului că o bună parte a membrilor fostelor familii țărănești au devenit muncitori navetiști. Unele familii locuiesc efectiv, vara și — mai ales — iarna, o singură încăpere, deși casele cu 3—4 camere sînt frecvente. Credem că cercetarea detaliată a dinamicii vieții familiale în perioada de iarnă, perioadă optimă de realizare a contactelor interpersonale, ar pune în lumină originile forței de coeziune a spațiului unic și vetrei, explicînd un anumit conservatorism, socotit uneori simplă dovadă de înapoiere.

IOAN AUGUSTIN GOIA

**QUELQUES REPÈRES CONCERNANT LE PROCÈS DE
MARQUAGE, DU POINT DE VUE SOCIAL, DE L'ESPACE DE
L'HABITATION PAYSANNE TRADITIONNELLE**

(R e s u m é)

Dans le présent ouvrage, l'auteur esquisse quelques repères dans la recherche du rapport entre l'espace habité et sa signification sociale, en se référant à l'ancienne habitation paysanne. Il a pour point de départ le parallèle abri temporaire-habitation permanente, tout en faisant la constatation que cette dernière se définit par son caractère familial, ainsi que par les significations sociales de son espace intérieur.

L'auteur considère que l'espace intérieur de l'habitation a reçu ses significations sociales en particulier dans la saison froide, qui se caractérise par:

1. la réunion pour longtemps de toute la famille dans un espace clos, restreint;

2. L'extension du loisir familial par la suite de l'absence du labeur dur de la saison agricole;

3. une activité spirituelle intense, déployée dans un espace restreint et concrétisée dans le transfert et l'échange de valeurs spirituelles (les soirées d'hiver étaient dédiées aux contes);

4. une activité sociale intense:

- la participation aux fêtes d'hiver
- la grande fréquence des relations entre les membres de la communauté
- l'intensification des activités à signification matrimoniale qui se matérialisent par le mariage (les jours gras — „cîșlegile“)

5. le déploiement des activités productives d'intérieur;

Bien au contraire, la saison chaude était caractérisée par le manque du loisir familial et par la dispersion de la famille pendant toute la journée.

L'auteur constate que c'est en fonction du caractère particulier à la saison froide que s'est constituée aussi la structure spécifique de la pièce destinée à être habitée (l'archétype de la maison paysanne roumaine n'en a qu'une seule). La position des meubles, de même que celle des fenêtres étaient déterminées par le besoin de valoriser le mieux possible la chaleur, l'espace et la lumière, si nécessaires au déploiement des activités d'intérieur au cours des journées et des soirées d'hiver.

La saison froide a consolidé donc la cohésion de la famille, réalisant la relation source de chaleur-espace unique-famille, relation qui a contribué au maintien, au cours des siècles, du plan de la maison avec une seule pièce désignée à être habitée.